DOMINIKA CIESIELSKA

Uniwersytet Jagielloński
dominika.anna.ciesielska@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9934-4924

MARIA RUTKOWSKA

Uniwersytet Jagielloński
mariarutkowskaj@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3463-0428

Między interpretacją a moralnością. Anty-shiperzy we współczesnym fandomie medialnym

Between interpretation and morality: Anti-shippers in modern media fandom

DOI: 10.12775/LL.2.2021.004 | CC BY-ND 3.0 PL

ABSTRACT: Shipping, as one of the most popular fan practices, is highly affective, and there are different meanings ascribed to it. Different interpretations of the source text made by fans and the different ships that are fashioned based on them create conflicts and divisions within the fandom. On the basis of this, the phenomenon of anti-shipping and shipwars has emerged. This article, focusing on media fandoms, aims to showcase this issue by presenting fandom discussions and arguments motivated by emotions around ships: from ship wars waged by shippers competing with each other, to anti-shippers driven by moral motives in the form of introducing the fandom purity wank issue and anti-shippers of celebrity pairings. By researching the field of fan studies and media studies, the authors aim to find the motivation and reasons for the sometimes extreme behavior of anti-shippers. The goal is to show the diversity of media fandoms and the importance of fans' own interpretations of the source text and their ship of choice for the fans themselves.

KEYWORDS: shippers, anti-shippers, media fandom, purity wank, fandom wars

Czy macie to jedno OTP, które kochacie tak cholernie bardzo, że aż nie możecie w żadnej formie shipować ich z innymi postaciami i tak strasznie was boli nawet myślenie o którymkolwiek z nich osobno albo z inną postacią? Nie mogę shipować tych postaci z kimś innym, myślenie o rozdzieleniu ich to czysta agonია¹.
(stupidpekopon, 2012)

Shipowanie² to dla wielu fanów i fanek rdzeń ich aktywności, wokół którego skupiają przeważającą część swojej twórczości. Jest to bardzo popularna i powszechna praktyka fanowska polegająca na interpretowaniu dwojga lub więcej postaci fikcyjnych (czy też publicznych person w ramach fandomu celebryckiego), jako będących w związku (najczęściej romantycznym), projekcja fanowskiego pragnienia, by taki związek zaistniał (w fantazmatycznej przestrzeni fandomu, w tekście czy też w przestrzeni publicznej). Taka para (lub związek poliamoryczny) nazywana jest shipem lub pairingiem. W shipowaniu można upatrywać jedno z głównych źródeł afektu w życiu fandomowym, a osoby skupiające swoje fanowskie praktyki wokół shippingu określa się mianem shiperów. Wraz z rozpowszechnieniem się tej praktyki zrodziło się również anti-shipowanie, będące równie angażującym emocjonalnie wyobrażeniem czy pragnieniem, żeby dane postaci nie były ze sobą w związku. Skupiając się głównie na wieloletniej obserwacji zachowań i wypowiedzi anti-shiperów w fandomie medialnym w obrębie dużych platform społecznościowych (Tumblr, Twitter, Facebook), pragniemy poprzez analizę dyskursu zastanowić się nad przyczynami anti-shipowania oraz konsekwencjami tego fenomenu w fanowskiej twórczości i praktykach. Wykorzystując badania z zakresu *fan studies* oraz *media studies*, postaramy się zarysować zjawisko, o którym od lat dyskutuje się w obrębie fandomów, jednak zostało w dużej mierze pominięte w badaniach naukowych, mimo że ma bezpośredni wpływ na obecne doświadczenie fanowskie. Za główny przykład posłuży nam fandom serialu animowanego *Voltron. Legendarny obrońca* (2016–2018), którego „wojnę shiperską” miałyśmy okazję zaobserwować, ponieważ odbiła się szerokim echem w fandomie medialnym (Sridhar, 2018; ShippersGuideToTheGalaxy, 2018c; Haasch, 2018). Postaramy się przytoczyć również inne przykłady, aby jak najlepiej zobrazować problematykę anti-shiperów oraz dyskurs fanowski wokół niej.

Zarówno zjawisko shipowania, jak i anti-shipowania mają swoje korzenie w fandomie serialu *Z Archiwum X* (1993–2002), w którym część fanów widziała romantyczny potencjał w relacji głównych bohaterów, przez co zaczęli być oni nazywani (*relation*)shippers, część zaś skłaniała się ku platonicznej interpretacji relacji Foxa Muldera i Dany Scully (*NoRomo*). Nastąpił pewnego rodzaju roz-

1 Wszystkie pojawiające się w artykule tłumaczenia z języka angielskiego, o ile nie zaznaczono inaczej, pochodzą od autorki.

2 W niniejszym artykule posługujemy się pojęciami, które funkcjonują w fandomie w takiej formie, w jakiej zostały przyjęte przez polskojęzyczną jego część – niektóre zaczerpnięte są z języka angielskiego w niezmiennym brzmieniu, inne zostały spolszczone lub przetłumaczone zgodnie z praktyką użycia.

łam wewnątrz fandomu odnośnie fanowskich fantazji i postulatów wobec serialu. W opozycji do shiperów Muldera i Scully ustawili się ich anty-shiperzy, którzy nie chcieli, aby dynamika postaci uległa zmianie. Ponadto, pomiędzy tymi frakcjami i pośród nich wyłoniło się wiele podgrup, skupiających się wokół różnych odczytań kanonu (tekstu źródłowego), na przykład ruch MASHEO (*Mulder And Scully Hate Each Other*), który starał się udowodnić, raczej satyrycznie, że główni bohaterowie nie tylko nie są w sobie zakochani, ale wręcz się nienawidzą (Fanlore, a; d; e). Antagonistyczne działania wobec shipu doprowadziły właśnie do powstania zjawiska, które nazywamy dzisiaj anty-shipowaniem (*anti-shipping*). Służy ono do określenia całego spektrum zachowań, których główną problematykę postaramy się przybliżyć w dalszej części artykułu. Jednak zanim przejdziemy do szczegółowego omawiania anty-shipowania, chciałobyśmy się przyrzeć bliżej miejscu praktyki shipowania w fandomie, ponieważ uważamy, że te dwa zjawiska, choć w przeciwnych biegunach, są ze sobą powiązane.

Niezależnie od tego, czy shipy stanowią wyobrażenie o idealnej miłości, czy intelektualną i/lub emocjonalną rozrywkę zgłębiania skomplikowanych relacji międzyludzkich, często się o nich dyskutuje i dokoła nich skupia się znaczna część produkcji fanowskich – zwłaszcza *fanfiction*. Shipowanie angażuje niektóre fanki³ do tego stopnia, że staje się częścią ich narracji tożsamościowej – dlatego też ulubiony ship bywa wymieniany w biogramach na takich platformach jak Tumblr lub Twitter zaraz obok podstawowych informacji na temat danego użytkownika, takich jak wiek, narodowość czy zaimki osobowe. Możemy traktować tę relację z ulubionym shipem jako kwintesencję definicji fandomu sformułowanej przez Marka Duffetta, który pisze tak: „[fandom] jest często traktowany jako hobby, ale zawiera elementy przepełnionej pasją identyfikacji, która przenosi go poza granice zwykłej rozrywki i sprawia, że staje się on częścią tożsamości jednostki. Nazywam to prywatnym fandomem: fanowską tożsamością i doświadczeniem jednostki” (Duffett, 2013, s. 24). Sednem tego „prywatnego fandomu” w przypadku shiperów są właśnie ich preferowane shipy czy też OTP (*One True Pairing*). To one stanowią przestrzeń tej „przepełnionej pasją identyfikacji”, co niesie za sobą duży ładunek afektywny i przywiązanie emocjonalne, w którego centrum stoją postacie z fikcyjnych światów i związki między nimi. Jest to skomplikowana relacja. Jak zauważa Aldona Kobus „popkulturowe dzieła [oraz ich bohaterów – przyp. aut.] kochamy czasami za coś, czasami pomimo czegoś, lub łącząc oba te podejścia, czasami w sposób, który nas rani i czasem w taki, która sprawia, że stajemy się lepszymi ludźmi” (2018, s. 21). Shiperzy nie tylko angażują się w perypetie postaci i zżywiają z nimi, ale też przywiązują wielką wagę do relacji pomiędzy nimi – są „[...] *in love with their love*” („zakochani w ich miłości”), jak głosi jeden z hashtagów na Tumblrze. Bycie shiperką oznacza częste odczuwanie intensywnych i skłębionych emocji nazywanych

3 W niniejszym artykule będziemy posługiwać się naprzemiennie żeńskimi i męskimi formami gramatycznymi, za każdym razem myśląc o osobach o różnych tożsamościach płciowych, mając na uwadze niejednorodność fandomów pod tym względem.

w fandomie „feelsami” – skomplikowanym i niewyraźnym konglomeratem uczuć (*feelings*). Jak ujmuje to jedna fanka, Mithen, „feelsy są przytłaczające, zamazują wszystko w zalewie emocji, obojętnie czy dobrych, czy złych. Feelsy są czymś, czym można się napawać i co można – do pewnego stopnia – lubić, nawet jeśli są negatywne” (Mithen, 2013).

Ze względu na intensywność feelsów shipowanie stało się również polem, na którym ścierają się konkurencyjne odczytania i interpretacje tekstów źródłowych (Bothe, 2014, s. 5). Fikcyjne relacje międzyludzkie stanowią dla fanów przestrzeń, w której najłatwiej jest się im zbliżyć do tekstu i uczynić go swoim. Mogą odnieść do własnego życia to jedno z podstawowych ludzkich doświadczeń, jakim jest więź z drugim człowiekiem. Bohaterowie fikcyjni, jak zauważa Kristina Busse, mówiąc o celebrytach pojawiających się w twórczości fanowskiej, „funkcjonują jako kanał, przez który fani kreatywnie eksplorują swoje własne tożsamości, pragnienia i seksualności” (2006, s. 255). Dlatego też shiperzy przywiązują bardzo dużą wagę do pairingów, które stanowią inspirację do produkowanej lub konsumowanej przez nich twórczości. Takie zaangażowanie intelektualne i emocjonalne, jakkolwiek pozytywne, może jednak rodzić poważne konflikty w obrębie fandomu. Shiperzy opozycyjnych czy konkurencyjnych względem siebie pairingów angażujących te same postaci często wdają się w zaciekle dyskusje. Argumentują zasadność swojego shipu i bronią go, ale też krytykują konkurencyjne shipy (niekiedy stając się ich anty-shiperami), co może prowadzić do „wojen shiperskich” (*shipwars*) (Fanlore, g). Z racji tego, że shipowanie naznaczone jest dużym ładunkiem emocjonalnym i zostają mu nadane różne znaczenia i sensy, zależne od personalnych doświadczeń czy potrzeb jednostkowych fanów, anty-shipowanie może sytuować się w opozycji do shipowania, ale też może być w nie wpisane. Z jednej strony anty-shiperka jest zaprzeczeniem shiperki – rodzajem fanki, która po prostu nie dokonuje emocjonalnej inwestycji w wyobrażanie sobie czy uzasadnianie relacji romantycznej⁴ między bohaterami, czy to dlatego, że nie widzi jej potencjału, czy uważa takie działanie za stratę czasu. Z drugiej strony, anty-shiper to ktoś równie zaangażowany w dany *pairing*, co shiper, jednak jego celem nie jest potwierdzenie prawdziwości romantycznej interpretacji danej relacji lub wyłożenie sensowności związku w kontekście kanonu i charakterystyki postaci, ale zaprzeczenie możliwości zaistnienia związku czy też wykazanie jego niemoralności. Jest to zjawisko powszechne, zaś tego rodzaju fani często są zwolennikami innego shipu w obrębie tego samego fandomu. Z kolei pierwsze z wymienionych podejść zwykle jest określane terminem *non-shipper*, który wyraża brak zainteresowania shipowaniem w ogóle. Bycie anty-shiperem zakłada bowiem zaangażowanie emocjonalne, intelektualne i/lub moralne w samą praktykę shipowania, czy to samemu będąc shiperem innego shipu, czy też sytuując się w opozycji do tej

4 Choć ship może oznaczać dowolny rodzaj relacji, w niniejszym artykule będziemy zakładać, że oznacza relację romantyczną lub seksualną – i choć nie są to tożsame pojęcia, będziemy ich używać wymiennie, mając na myśli obie możliwości.

praktyki i potępiając ją w całości. Oba te stanowiska określają miejsce danego fana w fandomie i są również pewnym sposobem opowiedzenia się po konkretnej stronie podczas konfliktów wewnątrz fanowskiej społeczności. Współcześnie konflikty te mogą urosnąć do skali wojen shiperskich, m.in. dzięki funkcjonowaniu fandomu w przestrzeni cyfrowej, której narzędzia pozwalają na globalną komunikację oraz zmasowane wspólne doświadczanie kultury. Jak w humorystyczny sposób określił to popularny youtuber Daniel Howell:

Co zmienia cię z osoby, która po prostu coś lubi w emocjonalny wrak? To internet. Obejrzałeś coś, co wywołało w tobie uczucia; jeśli potem wejdiesz do internetu i zobaczysz dziesięć tysięcy innych ludzi odczuwających te same uczucia, to jest to uczuciosplodzja, to właściwie jak grupowa opera mydlana ze wzlotami i upadkami, kłótniami i dramatami; i w końcu to wszystko skupia się wokół wspólnej obsesji na punkcie czegoś. To piękne (Howell, 2012).

W fandomie każdego tekstu wykształcona przezeń kultura shiperska wygląda nieco inaczej. Zależy ona od samego kanonu, od okoliczności kulturowo-społecznych, w jakich dany utwór funkcjonuje, oraz od tego, jakiego rodzaju fanów przyciąga. Wraz z rozwojem technologii cyfrowych i przeniesieniem działalności fandomów na różne platformy internetowe możemy jednak zaobserwować wzmożone konflikty pomiędzy shiperami i anti-shiperami. Jak zauważa Sean Z. w swoim eseju dotyczącym toksyczności fandomu: „choć *antis* [popularne określenie anti-shiperów – przyp. D.C. i M.R.] jako grupa to nowe zjawisko, toksyczność shipowania nim nie jest” (2018). Przywołując przykłady niepokojących zachowań fanów z różnych fandomów, Sean Z. łączy narodziny *antis*ów ze zmianą technologiczną. Ciekawą kwestią, na jaką zwraca uwagę, jest wpływ używanej platformy na zachowania fanów. Opisuje, jak na początku XXI w. większość komunikacji fanowskiej odbywała się na platformie społecznościowo-blogowej LiveJournal, gdzie należało dołączać do podzielonych tematycznie wspólnot (*communities*), żeby zobaczyć twórczość fanowską czy wziąć udział w dyskusji, co oznaczało, że trudniej było natknąć się na treści czy interpretacje kanonicznego tekstu, których nie chcieliśmy widzieć. Migracja fandomu do takich mediów społecznościowych jak Tumblr czy Twitter sprawia natomiast, że mamy dostęp do wszystkiego w jednej przestrzeni. Zamieszczane treści są regulowane poprzez użycie odpowiednich tagów i oznaczanie postów, jednak nie jest to system idealny i przypadkowe zobaczenie niepożądanych treści jest stosunkowo łatwe. Wynika to z budowy tych portali społecznościowych, na których od razu po wejściu wyświetla się strona główna (*dashboard*, *timeline*) z treściami również spoza obserwowanych przez daną osobę kont⁵. Z uwagi

5 Ta problematyka nie dotyczy oczywiście tylko treści związanych z shipami czy w ogóle fandomów. W dużych, wspólnych przestrzeniach komunikacyjnych odpowiednie tagowanie umożliwia odnalezienie treści, które nas interesują, ale też zablokowanie tych, których nie chcemy widzieć, choćby takich o tematyce pornograficznej czy przepełnionych brutalnością.

na ten brak pełnej kontroli nad widzianymi wpisami, fandom wypracował zniuansowany system tagowania treści, również dotyczący tematyki związanej z shipowaniem (Fanlore, j). Część wypowiedzi przeciwko danemu shipowi jest oznaczana za pomocą tagu zawierającego prefiks „anti-” przed nazwą shipu (por. Fail_fandomanon, 2017). Praktyka, która pierwotnie miała na celu chronić shiperki przed hejtem wycelowanym w ich OTP, sprawiła, że anty-shiperki mogły połączyć siły i zamiast wyrażać pojedyncze negatywne opinie, stworzyć zorganizowany ruch przeciwko danemu shipowi, a w konsekwencji „antisi stali się grupą społeczną, hejtdomem” (Fail_fandomanon, 2017). Jakkolwiek miejsce na krytykę tekstów kultury, a także ich odczytań, jest wpisane w naturę fandomu (por. Jenkins, 1992), niektóre zachowania anty-shiperów można postrzegać jako wykraczające poza granice krytyki, która przeradza się współcześnie w hejt i nękanie *online* przybierające nieraz formę wręcz zmasowanych ataków.

To właśnie w kontekście takich praktyk w mediach społecznościowych wytworzył się fandom serialu *Voltron: Legendarny obrońca*, którego pierwszy sezon pojawił się na Netfliksie w 2016 r. Produkcja oparta była na wcześniejszej amerykańskiej adaptacji japońskiego anime *Beast King Go Lion*, mającej już pewne grono fanów, jednak to wersja z Netfliksa wzbudziła najwięcej shiperskich kontrowersji. Choć sama seria przeznaczona jest dla młodszych widzów i skupia się na akcji, przygodach bohaterów i walce dobra ze złem, a nie wątkach romantycznych, fanki zauważyły potencjał powstania takich relacji między bohaterami i skupiły na nich swoją uwagę. Najpopularniejszym shipem w tym fandomie stał się Klance, łączący postacie dwóch paladynów, Keitha i Lance’a, między którymi występuje lubiana przez shiperów dynamika rywalizacji⁶. Według niektórych jednak rywalizacja ta oparta jest na głębokiej wzajemnej nienawiści, wykluczającej możliwość powstania jakiegokolwiek pozytywnej relacji pomiędzy tymi bohaterami. Dla tych fanów związek o takiej dynamice nie był satysfakcjonujący i woleli skupić się na innych relacjach. Głównym konkurentem Klance’a pod względem popularności w fandomie jest Sheith, czyli ship pomiędzy Keithem i Shiro, który jest jego przyjacielem i mentorem. Przeciwnicy tego shipu widzą w ich kanonicznej relacji bardziej więzi rodzinne niż romantyczne, podkreślają również różnicę wieku między tymi bohaterami. To właśnie między shiperami Klance’a i Sheitha wybuchła bardzo zacięta wojna shiperska (Fanlore, c), która w dużej mierze motywowana była nadzieją, że ukochana para, której się jest shiperem, urzeczywistni się w tekście kanonicznym i zostanie potwierdzona w samym serialu. Jedną ze stawek tej wojny było zatem uprawomocnienie przez jego twórców fantazji i znaczeń wytworzonych przez fanów oraz użycie takiej reprezentacji LGBTQ+, jaką dani fani chcieli zobaczyć⁷. Ta silna

6 Ta dynamika wchodzi w skład bardzo popularnego w fandomie motywu *Enemies to Lovers* (pol. od wrogów do kochanków), który często stanowi podstawę shipów. Innymi pairingami o podobnej dynamice są shipy: Dracona Malfoya i Harry’ego Pottera z serii książek J.K. Rowling czy Spike’a i Buffy z serialu *Buffy postrach wampirów*.

7 W ramach tej dyskusji postulowano nie tylko o reprezentację związku gejowskiego, ale i jasne określenie niebinarnej tożsamości jednej z postaci.

potrzeba shipowania relacji nieheteronormatywnej w tym fandomie wynikała m.in. z tego, że fandom miał duże nadzieje na queerową reprezentację. Przychylnie nastawienie producentów do tematyki LGBTQ+ zostało wyrażone m.in. przez Joaquina Dos Santosa, który na pytanie dotyczące możliwości tej reprezentacji w *Voltronie* odpowiedział: „walczymy, aby stworzyć jak najszersze i otwarte spektrum postaci” (Morrell, 2017). Fakt, że niektórzy twórcy *Voltrona* pracowali przy serialu animowanym *Legenda Korry* (2012–2014), w którym pojawiła się kanonicznie lesbijska para (będąca wcześniej fandomowym shipem), sprawił, że część fanów oczekiwała podobnych wątków i podobnego rozwoju akcji również w *Voltronie* (ShippersGuideToTheGalaxy, 2018b; Haasch, 2018a; Haasch, 2018b). Dla wielu fanek pytanie nie brzmiało więc „czy pojawi się queerowa relacja?”, ale „czy to Klance, czy Sheith stanie się kanonem?”; stąd tak zażarta walka między shiperami tych pairingów. Zarówno zwolennicy Klance’a, jak i Sheitha, poza argumentowaniem na rzecz swojego shipu, głośno starali się zdyskredytować opozycyjny *pairing*, skutecznie zagłuszając fanki, które tworzyły nieshiperskie fanarty, rozmawiały na temat fabuły czy po prostu chciały cieszyć się oglądaniem przygód paladynów. W kontekście shippingu jako walki o reprezentację widać również, że w ramach fandomów traktuje się shipping jako rodzaj aktywności politycznej, co dodatkowo wikła samą praktykę shipowania w kwestię progresywnej polityki i moralności. Tego rodzaju podejście może prowadzić do upolitycznienia i (auto)cenzurowania fanowskich fantazji, które stanowią afektywny rdzeń shippingu.

Dlatego też argumenty przeciwko konkretnym shipom polegały nie tylko na podważaniu opozycyjnych interpretacji tekstu źródłowego czy podkreślaniu prawdopodobieństwa danego pairingu w kontekście kanonu, ale zaczęły personalnie uderzać w moralność i światopogląd samych shiperów, wychodząc poza kontekst samego tekstu. Według antisów Klance to relacja oparta na nienawiści i wobec tego shipowanie jej oznacza wyrażanie poparcia dla związków opartych na przemocy i wykorzystywaniu. Sheith natomiast to według drugiej strony relacja kazirodcza, fetyszyzująca braterskie, rodzinne więzi między bohaterami (mimo że kanonicznie nie są oni spokrewnieni), a ponadto zarzucane jej było, że propaguje pedofilię, ponieważ Keith jest nastolatkiem, a Shiro jest dorosły (ma 25 lat). Według antisów (w tym przypadku nazywanych w fandomie *Voltrona* „klantisami”) shiperzy Sheitha wyrażają więc poparcie dla kazirodztwa i pedofilii, a tym samym należy ich potępić na gruncie moralnym. Oskarżenia te musiały dotrzeć do uszu twórców, nie dziwi więc, że wydany przez DreamWorks w sierpniu 2017 r. podręcznik *The Paladin’s Handbook: Official Guidebook of Voltron Legendary Defender* zawierał informację, że Keith ma 18 lat, a nie, jak wcześniej zgadywano, 16 czy 17. Potwierdzona pełnoletność Keitha nie powstrzymała jednak klantisów utrzymujących, że różnica wieku jest zbyt duża, zwłaszcza w połączeniu z nierówną relacją ucznia i mistrza, w jaką wpisują się Keith i Shiro. Dyskutowano również na temat statusu podręcznika jako wchodzącego w skład kanonu. ShippersGuideToTheGalaxy, videoblogerka zajmująca się fenomenami kultury popularnej i fanowskiej, poświęciła shipom w *Voltronie*

liczne wideoeseje, obserwując na bieżąco rozwój konfliktu. W jednym z nich mówi o tym, jak różne podejścia do shipu mają fani:

Chociaż wielu fanów shipuje Klance'a, istnieją różne poziomy poważnego traktowania tego, jak widzi się ship. Choć wielu ma nadzieję, że [bohaterowie] skończą razem, niektórzy po prostu shipują bez oczekiwań czy nadziei zobaczenia shipu na ekranie. Inni nie mieliby nic przeciwko, ale niekoniecznie tego oczekują, podczas gdy pozostali przekonani są, że ship jest kanonem i czują się przez to uprawnieni do shipowania. Jeszcze inni są chętni zniszczyć sam serial, chociaż twierdzą, że go uwielbiają, po to, żeby doprowadzić do upragnionego zakończenia (ShippersGuideToTheGalaxy, 2018a).

Jeden z użytkowników Tumblra zauważa również, że *antis* są bardzo wytrwali i kiedy ich argumenty są obalane, dostosowują swoją argumentację do nowych warunków, dowodząc tym samym, że zależy im nie tyle na wyrażeniu opinii, co na całkowitej dyskredytacji shipu (freedom-of-fanfic, 2017). Ta potrzeba obalenia shipu zdawała się wynikać z poczucia, że muszą uchronić fandom przed niebezpiecznym fetyszyzowaniem czy popieraniem szkodliwych relacji. Paul Booth nazywa to „toksyyczną fanowską działalnością” i „fandomem opiekuńczym”, stwierdzając: „Te grupy nie tworzą się po prostu wokół konkretnego tekstu albo medium. Uważają się za obrońców tekstu. Postrzegają się jako granicę między tym, jak sami widzą ten tekst, a tym, jak widzą go inni” (Campbell, 2018), w domyśle pozostawiając stwierdzenie, że odmienne, konkurencyjne interpretacje są krzywdzące dla oryginału. Z wypowiedzi *antisów*, takich jak „wszystko związane z shipem sha/adin jest niemoralne, nic na temat klance’a jest niemoralne” (briarjay, 2017), można wnioskować, że byli przekonani, iż działają w imię wyższego moralnie celu, zapewne dlatego niektórzy uznali za dopuszczalne zachowania będące nie tylko naruszeniem *savoir vivre* i norm społecznych, ale i prawa. Przeprowadzając zmasowane ataki na przeciwny ship, niektórzy *antis* wykorzystywali system tagowania na różnych platformach w swojej ship-wojnie, publikując pod tagiem znienawidzonego shipu obrazy pełne przemocy czy pornografii, sprawiając, że pozytywne treści dotyczące tego shipu stały się wręcz niemożliwe do odszukania dla tych, którzy byli nim zainteresowani (squirenonny, 2017). Fani posuwali się nawet do tego, żeby odszukiwać dane personalne innych użytkowników i udostępniać je publicznie (*doxxing*), a w końcu także do tego, by szantażować studio (ShippersGuideToTheGalaxy, 2018a; Caron, 2017) i atakować twórców, publikując na przykład nienawistne posty na Twitterze czy wręcz groźby śmierci pod ich adresem. Jak zauważa Sean Z. (2018):

Ten rodzaj performatywnego oburzenia pozwala anty-shiperom nękać innych, zapewniając moralną tarczę dla ataków. *Antis* uzasadniają zagrożenie śmiercią innym fanom i twórcom, twierdząc, że ludzie, którzy wspierają

„złe” shipy, promują rzeczy powszechnie uznane za naganne. Dlatego też antisi twierdzą, że po prostu starają się chronić swoją społeczność przed tworzeniem, czytaniem i udostępnianiem niestosownych treści (niezależnie od tego, czy treści te rzeczywiście są niestosowne).

Takie działania w imię zasady „cel uświęca środki” spotkały się ze zdecydowanym sprzeciwem części fandomu, który zaczął określać się mianem *anti-antis* (lub *pro-shippers*), sprzeciwiając się działalności antisów, choć czasem poprzez używanie podobnych metod⁸.

Podobną sytuację w fandomie serialu *Jessica Jones* bada Elizabeth Orson, opisując ship między tytułową bohaterką a Kilgrave'em, który dzięki swoim nadnaturalnym zdolnościom był w stanie manipulować działaniami, a także myślami Jessiki, zmuszając ją do bycia z nim w związku i gwałcąc ją. Przeciwnicy tego shipu zwracają uwagę na to, że relacja między bohaterami była niezdrowa pod każdym względem i nie należy jej gloryfikować poprzez shipowanie (nie rozważając przy tym, czy shiping rzeczywiście oznacza romantyzację lub wręcz gloryfikację danej dynamiki). Część zwolenników próbuje bronić Kilgrave'a i uzasadniać jego zachowanie traumatycznym dzieciństwem, interpretując kanon tak, aby wspierał zasadność shipu. Inni zaś (shiperzy krytyczni) nie bronią ani postaci, ani samego shipu, przyjmując, że to właśnie niemoralność relacji i jej dynamika są tym, co ich w niej fascynuje. Według Orson taka postawa świadczy o odejściu od binarnego podziału na shiperów i anty-shiperów (2016/2017, s. 78), przy czym shiperzy są tu rozumiani jako ci, którzy szczerze wspierają i akceptują ship; shiperzy krytyczni są więc częściowo poza tą kategorią, autorefleksyjnie podchodząc do własnej praktyki fanowskiej. Podobnie wygląda ship Willa Grahama i Hannibala Lectera z serialu *Hannibal* określany jako Murder Husbands. Shiperzy rzadko starają się bronić któregośkolwiek z bohaterów albo uzasadniać ich zbrodnie, zamiast tego próbują zgłębiać dynamikę relacji między niemoralnymi postaciami. Shipy i twórczość fanowska inspirowana takimi bohaterami zawsze stanowiły pole, na którym fani mogli eksplorować interesującą ich tematykę, ale też taką, która jest nieobecna w kulturze głównego obiegu. Twórczość dotycząca shipu może być odtworzeniem własnego życiowego doświadczenia fana, ale też jego intelektualnym spotkaniem z innością czy z tematyką uznawaną powszechnie za tabu w celu zastanowienia się nad nią czy przepracowaniem jej w bezpiecznej przestrzeni fikcji. Jak zauważa Henry Jenkins (2020):

Pisanie *fanfiction* jest formą spekulowania i odkrywania. Dla niektórych ludzi może stanowić ona jedną z nielicznych przestrzeni kulturowych, w której mogą wyrazić to, kim są, co czują i czego pragną. A dla innych

8 Zachowanie antisów wpisuje się w szerszy nurt obecnej w fandomie medialnym dbałości o jego niewinność (*purity culture*, *purity wank*), która polega na zdecydowanym potępianiu wykorzystywania w twórczości fanowskiej pewnych tematów ze względu na ich domniemaną społeczną szkodliwość (por. Fanlore, b, d, f).

jest to miejsce „a co, jeśli”, w którym zgłębiają fantazje, a niekoniecznie rzeczy, których pragną w rzeczywistości.

Mimo takiego nastawienia fandomu medialnego obecny ruch anti-shiperski postulatycznie dąży do zablokowania możliwości wyrażania zainteresowania szkodliwymi shipami i tematami. Osobom zaangażowanym w ten ruch chodzi o to, żeby fandom pozostał bezpieczną przestrzenią (*safe space*) dla jego członków. Postrzeganie fandomu jako *safe space* zdarza się często, także w badaniach naukowych. Przykładowo, Catherine Tosenberger, analizując fandom *Harry'ego Pottera*, kilkanaście lat temu pisała o tym, że stanowi on bezpieczną przestrzeń dla queerowej młodzieży, która może w nim swobodnie i otwarcie wyrażać swoją nienormatywność oraz eksplorować swoją seksualność, czego zabrania społeczeństwo rządzone przez dorosłych niechętnych podejmowaniu tematu seksualności młodych osób (Tosenberger, 2008). Czym innym jest jednak wolność wyrażania siebie, o której pisze Tosenberger, a czym innym postulaty zwolenników *purity wank* o utworzenie bezpiecznej przestrzeni, w której miałyby znaleźć się tylko starannie wyselekcjonowane i nadzorowane treści, wybrane tak, aby nie zaszkodziły psychice odbiorców i nie uraziły ich wrażliwości (Fanlore, a). Różnice w postrzeganiu tego, czym są shipy, oraz w określaniu, czym powinna być fandomowa *safe space*, zrodziły angażujący całość fandomu medialnego konflikt, który trwa już kilka lat, a anti-shiperski ruch dążący do usunięcia „problematicznych” shipów jest w niego mocno wpisany.

Starszyzna społeczności fandomowej (do której mogą należeć już dwudziestoparolatki) pamięta, jak podobna cenzura została narzucona ogólnie na fandom przez administratorów takich platform jak FanFiction.net i LiveJournal, z których w pamiętnych czyszkach zniknęły na zawsze teksty uznane za problematyczne⁹, a niektórzy użytkownicy zostali zablokowani (Fanlore, b, h). To wtedy fani najzacieklej bronili wolności swojej twórczości, w efekcie czego powstała fanowska Organizacja na rzecz Twórczości Przeobrażonej (ang. Organization for Transformative Work) i Archive of Our Own (AO3), którego celem jest archiwizacja wszystkich fanowskich tekstów niezależnie od tego, jaką tematykę poruszają i jak niepokojące motywy się w niej pojawiają. Nie znaczy to jednak, że panuje tam całkowite bezprawie i chaos. AO3 wymaga właściwego tagowania i oznaczania problematycznych kwestii za pomocą ostrzeżeń i kategoryzacji, szczególnie najpoważniejszych z nich (opisy przemocy, śmierć głównego bohatera, seks z niepełnoletnią osobą, gwałt); stosowane są tam również tagi szczegółowo określające inne pojawiające się w danym tekście elementy. Dzięki właściwemu oznaczaniu każda użytkowniczka może wyszukiwać tematy, które ją interesują oraz wykluczać z wyszukiwania te, z którymi nie chce mieć kontaktu. Podobne zasady, choć o wiele mniej skutecznie działające, panują na

9 Ta „problematiczność” treści była bardzo dyskusyjna, ponieważ obejmowała na przykład ogólną tematykę queerową, która automatycznie została uznana za treść dla dorosłych czy pornograficzną, nawet jeżeli taka nie była i w konsekwencji usunięta bez ostrzeżenia.

Tumblrze i do pewnego stopnia na Twitterze. Pozwala to przede wszystkim na selekcję treści, jednak – jak opisałyśmy powyżej – używane zaczęło być również do przejmowania tagów przez wrogo nastawionych antisów czy też wyszukiwania „problematycznych” treści przez zwolenników *purity wank* w celu potępiania ich samych lub ludzi, którzy je zamieszczają.

Konieczność dokładnego oznaczania treści fanowskich często podkreślana jest za pomocą dobitnego hasła *tag your shit* („taguj swoje rzeczy”). Tagi stanowią podstawowy środek ostrożności i element wypracowanej przez członków danej społeczności etykiety, który umożliwia działanie na rzecz zachowania bezpiecznej przestrzeni przy jednoczesnym dbaniu o wolność ekspresji, który to porządek jest burzony przez kierowanych poczuciem moralnej wyższości anty-shiperów. Ta delikatna równowaga w fandomie została wyrażona w *The Three Laws of Fandom*, meta-eseju opublikowanym na Tumblrze (ozhawkauthor, 2016), którego tytuł pochodzi z inspiracji trzema prawami robotyki Isaaca Asimova. Pierwsze prawo fandomu mówi o tym, że jeśli się czegoś nie lubi, nie trzeba tego czytać (*Don't Like; Don't Read*); to zadaniem odbiorcy jest wybranie odpowiednich treści, a twórca nie ma obowiązku wstrzymania się od ich publikacji. Drugie prawo zwraca uwagę na to, że każdy ma indywidualne preferencje (*Your Kink Is Not My Kink*) i żaden fan nie może decydować na podstawie własnych upodobań o tym, co tworzą inni. Trzecie prawo odnosi się do shipowania i mówi, że każdy może shipować to, co mu odpowiada, i nie należy wpływać na shipy innych fanów (*Ship and Let Ship*). Oznacza to również, że nie powinno się nikogo nękać z powodu jego shipu czy poświęconej mu twórczości ani od nikogo żądać usunięcia lub korygowania udostępnionych treści. Jak wspomnieliśmy wyżej, zawsze jednak można poprosić o ich odpowiednie otagowanie, choć czy prośba ta zostanie spełniona, zależy już od twórcy.

Trzy prawa fandomu nie są oczywiście częścią żadnego realnego prawodawstwa i nikt nie ma obowiązku ich przestrzegać, dlatego też esej ten spotkał się ze szczegółową krytyką ze strony społeczności, która nie posiada oficjalnej hierarchii i która broni się przed narzucaniem zasad postępowania (choć jednocześnie działania *antis* mają na celu cenzurowanie fanowskiej twórczości). Trudno jednak nie zauważyć bardzo dużej liczby udostępnień i polubień, jakie otrzymał post z tekstem *The Three Laws of Fandom*, co pokazuje, że duża część społeczności fanowskiej się z nim zgadza i że dla wielu wyraża on normy już wypracowane i stosowane (Fanlore, i). Istotnym argumentem na rzecz dopuszczenia problematycznej tematyki w twórczości fanowskiej jest to, że „fikcja nie równa się rzeczywistości. Przedstawienie nie równa się poparciu” (ozhawkauthor, 2016). Jak wspomnieliśmy wcześniej, twórcze eksplorowanie problematycznych shipów, w przypadku Jessica/Kilgrave czy Murder Husbands, nie oznacza wyrażania akceptacji dla przemocy, na której opierają się te relacje. Oskarżanie shiperów Sheitha o propagowanie pedofilii czy kazirodztwa nie powinno więc mieć żadnej mocy, nawet jeśli takie zjawiska byłyby obecne w tekście kanonicznym. A jednak fandom *Voltrona* został podzielony przez shiperów sięgających po argumenty natury moralnej. Zaciętość tej walki można

tłumaczyć m.in. relacją, jaką fani nawiązują z fikcyjnymi bohaterami w ogóle. W rozdziale poświęconym etyce (shipperskiego) *fanfiction* Jennifer McGee (2005) przywołuje kategorię relacji paraspołecznych, która po raz pierwszy została użyta przez Donalda Hortona i Richarda Wohla w 1956 r. do opisanie związku widzów telewizyjnych z fikcyjnymi postaciami. Relacja ta przypomina te, które wytwarzają się między ludźmi (społeczne), jakkolwiek z konieczności jest jednostronna. Nie przeszkadza to jednak odbiorcy w pełni się w nią angażować emocjonalnie, nawet jeśli druga strona nie ma możliwości odwzajemnić przywiązania. Jak zauważyła Ien Ang w badaniach duńskich fanów opery mydlanej *Dallas*,

[m]ożliwość wyobrażenia sobie postaci jako „prawdziwych” ludzi jest koniecznym warunkiem dla zaangażowania widzów i stanowi punkt odniesienia dla ich przyjemności. [...] Efekt „autentyczności” jest najważniejszą rzeczą, jakiej spodziewają się widzowie. Jedynie gdy doświadczą fikcji serialu jako „autentycznej”, mogą poczuć się w nią zaangażowani. Muszą wierzyć, że stworzone w tekście postacie są „prawdziwymi” ludźmi, których mogą odbierać jako przyjemnych czy nieprzyjemnych, z którymi mogą czuć więź powinowactwa lub nie [...] (Ang, 1985, s. 30, 34).

Dlatego też niektóre shiperki, widząc bohatera, z którym są w paraspołecznej relacji, „krzywdzonego” przez (fikcyjne) umieszczanie go w, jak sądzą, przemocowym związku, czują się w obowiązku zareagować. McGee bada ten aspekt w kontekście *Real Person Fiction*, czyli twórczości fanowskiej poświęconej personom publicznym (aktorom, piosenkarzom, celebrytom itp.), w przypadku której zaangażowanie fanów w ship może bezpośrednio wpłynąć negatywnie na życie rzeczywistych ludzi, zwłaszcza że podczas wojny shipperskiej niekiedy celem ataków stają się sami shipowani celebryci i ich bliscy. Fani celebrytów czy sportowców ciągle negocjują i dyskutują na temat przebiegu granic, których nie powinni przekraczać i dużo tych dyskusji dotyczy właśnie praktyki shipowania, związanej z ryzykiem dehumanizacji swoich ulubieńców poprzez traktowanie ich życia w sposób tekstualny. Poruszane są również kwestie naruszania ich prywatności czy też cielesnej autonomii, np. w erotycznej fanowskiej twórczości. Shipowanie może również odbić się negatywnie na psychice czy karierze celebrytów i mieć konsekwencje poza wirtualną przestrzenią fandomową.

Dość jaskrawym przykładem takiej sytuacji jest zablokowanie dostępu do AO3 przez rząd Chińskiej Republiki Ludowej w lutym 2020 r., które wstrząsnęło chińskim fandomem i odbiło się szerokim echem wśród fanów na całym świecie. Jakkolwiek możliwe jest, że zablokowanie dostępu do AO3 było spowodowane tym, że rząd chiński uznał zamieszczane tam treści za nieodpowiednie, to w fandomie panuje powszechne przekonanie, że w bezpośredni sposób wpłynęła na to burzliwa kłótnia pomiędzy shiperami i anty-shiperami, która miała miejsce tuż przed tym zdarzeniem na platformie społecznościowej Weibo. Kłótnia wywiązała się pomiędzy fanami dramy *The Untamed* (2019) a fanami

aktora Xiào Zhàna (肖战) i dotyczyła RPF-owego fanfika oraz załączonego do niego fanartu do shipu pomiędzy głównymi aktorami *The Untamed*, Xiào Zhànem i Wángiem Yībó (王一博). Akcja fanfika rozgrywała się w alternatywnej rzeczywistości (AU), w której Wáng Yībó jest niepełnoletni, a Xiào Zhàn jest transpłciową pracownicą seksualną. Ukazanie go jako sfeminizowanego oraz w erotycznym związku z mężczyzną spowodowało wielkie oburzenie wśród części jego fanów, którzy zaczęli zmasowaną kampanię zgłaszania tego fanfika i jego autorki do organizacji rządowych. Nie da się ustalić dokładnie, czy miało to bezpośredni wpływ na zablokowanie AO3, jednak w obrębie fandomów uważane jest to za główny powód działań cenzorskich rządu. Chińscy fani ze wszystkich fandomów utracili z dnia na dzień dostęp do najważniejszej strony i wielu z nich zwróciło swój gniew w stronę samego Xiào Zhàna, który spotkał się ze zmasowaną krytyką za brak kontroli nad swoim fandomem; grożono mu śmiercią, a ponadto stał się bohaterem skandalu medialnego. Wielu fanów spekuluje również, czy ta sytuacja nie przekreśliła szans, aby kiedykolwiek ci dwaj aktorzy ponownie ze sobą współpracowali. Negatywna reakcja anti-shiperów na twórczość shiperską może mieć zatem w tym przypadku bezpośredni wpływ na karierę realnej osoby (Kohnhorst, 2020; Xuejiao, 2020; Jenkins, 2020).

W dyskursie *fan studies* fandom często ukazywany był jako jednolita i harmonijna społeczność, jednak emocje, jakie towarzyszą shipowaniu, są jedną z przyczyn powstawania w jej obrębie poważnych rozłamów. Jak zauważa Gemma Bothe (2014), „fani określonego shipu interpretują sceny i dialogi jako dowody na potwierdzenie kanoniczności ich shipu. Interpretowanie tekstu w różny sposób wśród ludzi, którzy są pasjonatami tekstu źródłowego, może [skutkować] i skutkuje konfliktami i kłótniami, a w niektórych podgrupach fandomowych nietolerancją”. W przypadku aktywnych działań o charakterze anti-shiperskim kłótnie te mogą bardzo boleśnie odbić się na fanach, a także mieć konsekwencje w życiu pozafandomowym. Silne podziały na tym polu pokazują, jaka waga i emocjonalny ładunek są przypisywane shipowaniu oraz różnym interpretacjom tekstu źródłowego. Anti-shiperzy w przeciwieństwie do anti-fanów, którzy według Jonathana Graya mają ograniczoną i najczęściej pochodzącą z drugiej ręki wiedzę o przedmiocie tego, czego nie lubią (Gray, 2003), posiadają taką samą wiedzę, co shiperzy, jednak ich odczytanie kanonu jest inne. Nadali mu odmienne znaczenia i co za tym idzie nawiązują inne afektywne związki, nie tylko z samym tekstem źródłowym, ale i z twórczością fanowską, jaka powstaje dookoła niego. Paraspoleczne relacje, jakie fani często nawiązują z bohaterami swoich ulubionych tekstów, oraz poziom zaangażowania w preferowany ship często prowadzą do zaognionych konfliktów, które mają wpływ na to, jak fandom funkcjonuje i jak jest postrzegany. Shipy stanowią przestrzeń, w której fani mogą intymnie zbliżyć się do tekstu i wpleść jego interpretację w swoje doświadczenia życiowe, tudzież fantazje czy lęki. Dlatego dla wielu fanów stają się one bardzo prywatnym doświadczeniem obcowania z kulturą, a każda krytyka czy opozycyjne stanowisko może być traktowane jako atak na

ich własną tożsamość. Łączy się to też z poczuciem posiadania danego tekstu, jakie wytwarza się przy tak intymnym zaangażowaniu. Jak ujmuje to Aldona Kobus, „[...] im bardziej rozpaczam, tym większe moje prawo do danego tytułu. Koszta emocjonalnej inwestycji przekłada się na poczucie własności, które legitymizuje prawo do korzystania z popkulturowego tytułu w procesie tworzenia własnych znaczeń na jego bazie” (2018, s. 82). Stawki w wojnach shipperskich mogą być zatem bardzo wysokie w odczuciach fanów, którzy w nich uczestniczą. Ponadto, w mniejszych fandomach walka może się również odbywać o to, dookoła którego shipu powstanie więcej fanowskiej twórczości, będącej głównym źródłem shipperskiego afektu, nieraz nawet ważniejszym niż sam tekst źródłowy. Zjawisko anty-shipowania pokazuje więc, jak ważni dla fanów są bohaterowie tekstów kultury oraz relacje między nimi, a także jak opinie na ich temat i interpretacje kanonu mogą podzielić i zantagonizować fandom będący tylko pozornie jednorodnym środowiskiem.

BIBLIOGRAFIA

- Ang, I. (1985). *Dallas: Soap Opera and the Melodramatic Imagination* (trans. D. Couling). London, New York: Methuen.
- Bothe, G. (2014). „If fandom jumped off a bridge, it would be onto a ship”: An examination of conflict that occurs though shipping in fandom. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/268449054_If_fandom_jumped_off_a_bridge_it_would_be_onto_a_ship_An_examination_of_conflict_that_occurs_though_shipping_in_fandom
- briarjay. (2017). Shiro is confirmed... Retrieved from: https://briarjay.tumblr.com/post/163631135563/shiro-is-confirmed-adult-everyone-else-is-a?fbclid=IwAR2AggxmBlJhBM8LMQvMoK7AFcr3jxn4oAl_iT4gICM4yimoZ9xORYL_x
- Busse, K. (2006). „I’m jealous of the fake me”: Postmodern subjectivity and identity construction in boy band fan fiction. In S. Holmes & S. Redmond (eds.), *Framing Celebrity: New Directions in Celebrity Culture* (pp. 253-267). London and New York: Routledge.
- Campbell, C. (2018). Gaming’s toxic men, explained. Retrieved from: <https://www.polygon.com/2018/7/25/17593516/video-game-culture-toxic-men-explained>
- Caron, N. (2017). Voltron: Legendary Defender ‚fan’ Blackmails Studio To Make A Gay Ship Canon On The Show. Retrieved from: <https://www.syfy.com/syfywire/voltron-legendary-defender-fan-blackmails-studio-to-make-a-gay-ship-canon-on-the-show>
- Duffet, M. (2013). *Understanding Fandom: An Introduction to the Study of Media Fan Culture*. New York: Bloomsbury.
- Fail_fandomanon. (2017). Re: Ask meme – antis. Retrieved from: <https://fail-fandomanon.dreamwidth.org/245921.html?thread=1374104481#cmt1374104481>
- Fanlore. (a). Anti-shipper. Retrieved from: <https://fanlore.org/wiki/Anti-shipper>
- Fanlore. (b). FanFiction.Net’s NC-17 Purges: 2002 and 2012. Retrieved from: https://fanlore.org/wiki/FanFiction.Net%27s_NC-17_Purges:_2002_and_2012
- Fanlore. (c). Klance vs Sheith. Retrieved from: https://fanlore.org/wiki/Klance_vs_Sheith
- Fanlore. (d). Mulder/Scully. Retrieved from: <https://fanlore.org/wiki/Mulder/Scully>
- Fanlore. (e). Noromo. Retrieved from: <https://fanlore.org/wiki/Noromo>
- Fanlore. (f). Purity Culture in Fandom. Retrieved from: https://fanlore.org/wiki/Purity_Culture_in_Fandom

- Fanlore. (g). Ship War. Retrieved from: https://fanlore.org/wiki/Ship_War
- Fanlore. (h). Strikethrough and Boldthrough. Retrieved from: [https://fanlore.org/wiki/Strike through _and_Boldthrough](https://fanlore.org/wiki/Strike_through_and_Boldthrough)
- Fanlore. (i). The Three Laws of Fandom. Retrieved from: [https://fanlore.org/wiki/The_ Three_ Laws_of_Fandom](https://fanlore.org/wiki/The_Three_Laws_of_Fandom)
- Fanlore. (j). Warnings. Retrieved from: <https://fanlore.org/wiki/Warnings>
- freedom-of-fanfic. (2017). May you describe.... Retrieved from: <https://freedom-of-fanfic.tumblr.com/post/16531193799/may-you-describe-the-current-situation-in-voltron>
- Haasch, P. (2018). The thrilling ending of Voltron was never going to deliver on fan demands. Retrieved from: <https://www.polygon.com/2018/12/19/18147526/voltron-legendary-defender-ending-controversy>
- Haasch, P. (2018). Voltron creator addresses fans over season 7's queerbaiting controversy. Retrieved from: <https://www.polygon.com/tv/2018/8/16/17698024/voltron-adam-controversy-netflix-queerbaiting-dos-santos-letter>
- Howell, D. (2012). FANDOMS. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=oq_YkERu_oMN8&t=5s
- Jenkins, H. (2020). An Archive Not of Their Own: Fan Fiction & Controversy in China. Retrieved from: <http://henryjenkins.org/blog/2020/3/24/an-archive-not-of-their-own-fan-fiction-controversy-in-china>
- Jenkins, H. (1992). *Textual Poachers: Television Fans and Participatory Culture*. London: Routledge.
- Kobus, A. (2018). *Fandom. Fanowskie modele odbioru*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Kohnhorst, A. (2020). Actor Xiao Zhan Apologizes After Fans Get Fanfiction Site AO3 Blocked. Retrieved from: <https://radiichina.com/ao3-sean-xiao-zhan-apologizes/>
- McGee, J. (2005). „In the End It's All Made Up”: The Ethics of Fanfiction and Real Person Fiction. In P. M. Japp, M. Meister & D. K. Japp (eds.), *Communication Ethics, Media, and Popular Culture* (pp. 161–180). New York: Peter Lang Publishing.
- Mithen. (2013). In Defence of Feels. Retrieved from: <http://mithen.dreamwidth.org/42784.html>
- Morell, M. (2017). Voltron NYCC 2017 Recap. Retrieved from: <https://letsvoltron.simplecast.com/episodes/a1b737ef-12b73dc1>
- Orson, E. (2016/2017). Exploring Abusive Shipping in the Jessica Jones Fandom. *Focus Media Journal*, 37, 73–84.
- ozhawkauthor. (2016). The Three Laws of Fandom. Retrieved from: <https://ozhawkauthor.tumblr.com/post/136380833197/the-three-laws-of-fandom>
- Sean, Z. (2018). Toxic Fandom: When Criticism and Entitlement Go Too Far. Retrieved from: <http://archive.is/zPOnC>
- ShippersGuideToTheGalaxy. (2018a). Klance – Voltron – Love & Blackmail [video file]. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=jCaSRuQPCKa&ab_channel=ShippersGuideToTheGalaxy
- ShippersGuideToTheGalaxy. (2018b). Sheith – Voltron Legendary Defender Brothers or Lovers? [video file] Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=yAJR2dq1rA8&t=os&ab_channel=ShippersGuideToTheGalaxy
- ShippersGuideToTheGalaxy. (2018c). Why Voltron Shipping Is So Hard To Talk About? [video file] Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=p8aJQTPEaDs&ab_channel=ShippersGuideToTheGalaxy
- squirenonny. (2017). WARNING: GORE IN VLD TAGS. Retrieved from: <https://squirenonny.tumblr.com/post/163610592354/warning-gore-in-vld-tags/amp>
- Sridhar, P. (2018). Voltron Fandom, Teens, and Questions on why Shipping is a Problem. Retrieved from: <https://bookriot.com/voltron-fandom/>
- stupidpekopon. (2012). Do you have.... Retrieved from: <https://stupidpekopon.tumblr.com/post/38559952633/do-you-have-that-one-otp-where-you-love-them-so>

- Tosenberger, C. (2008). Homosexuality at the Online Hogwarts: Harry Potter Slash Fanfiction. *Children's Literature*, 36, 185–207.
- Xuejiao, C. (2020). Fan-Fiction Site Blocked in China After Celeb's Stans Complain. Retrieved from: <https://www.sixthtone.com/news/1005262/fan-fiction-site-blocked-in-china-after-celebs-stans-complain>